

КОНЦЕПЦІЯ ВИКЛАДАННЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ Г. С. СКОВОРОДИ: РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ

Розглянуто основні концептуальні засади етики Г.Сковороди, запропоновані для викладання в Харківському колеґіумі в 1766 р., які так і не були реалізовані філософом внаслідок церковної цензури та клерикальної упередженості стосовно вільного трактування біблійного тексту і народно-звичаєвого підходу до моделей поведінки людини в традиційному суспільстві. Зроблено релігієзнавчий аналіз його конспекту (програми) під назвою «Вхідні двері до християнської доброчинності для молодого шляхетства Харківської губернії» та «2-га вступна проповідь до того ж курсу», а також двох пізніших його творів «Потоп Зміїн» та «Ікона Алквіадська», в яких методом критичного біблієзнавства філософ ніби «розчищує стару ікону», під багатослівними шарами забобонів якої відкриває прихований істинний смисл. На прикладі етики Григорія Сковороди показано недоцільність сучасних спроб уведення християнської етики до навчальних програм світських ВНЗ та середніх шкіл, що суперечить Конституції України та Закону України про вищу освіту (прийнятому 1 липня 2014 р.).

Ключові слова: етика Г. Сковороди; «сковородинство»; неканонічне богослов'я; християнська етика; критичне біблієзнавство.

Рассмотрены основные концептуальные принципы этики Г. Сковороды, предложенные для преподавания в Харьковском коллегии в 1766 г., которые так и не были реализованы философом вследствие церковной цензуры и клерикальной предвзятости относительно вольной трактовки библейского текста и народного подхода к моделям поведения человека в традиционном обществе. Сделано религиоведческий анализ его конспекта (программы) под названием «Начальная дверь к христианскому добронравию для молодого дворянства Харьковской губернии» и «2-я вступительная проповедь к тому же курсу», а также двух более поздних его произведений «Потоп змеин» и «Икона Алкивиадская», в которых методом критического библиоведения философ как-будто «расчищает старую икону», где под многословными слоями предрассудков открывает скрытый истинный смысл. На примере этики Сковороды показано нецелесообразность современных попыток введения христианской этики в учебные программы светских вузов и средних школ, что противоречит Конституции Украины и Закону Украины о высшем образовании (принятом 1 июля 2014).

Ключевые слова: этика Г. Сковороды; «сковородинство»; неканоническое богословие; христианская этика; критическое библиоведение.

The article discusses main conceptual foundations of H.Skovoroda's ethics course, which was prepared to be taught at the Kharkiv College in 1766 and had not been implemented by the philosopher due to church censorship and clerical bias regarding the free interpretation of the biblical text and the people's customary approach to human behavior model in traditional society. The author makes a religious analysis of his compendium (program) called «The Front Door to the Christian Charity for the Young Nobility of Kharkiv Province» and «2nd Introductory Sermon for the Same Course», and two of his later works «Flood of Vipers» and «Icon of Alkiviad» in which, using a critical method of biblical studies, the philosopher as if «clears the old icon» and under the wordy layers of prejudice reveals a hidden meaning. Using the course of Christian ethics of H. Skovoroda as an example, the author shows the unreasonableness of modern attempts of introducing this course into the curricula of the secular universities and secondary schools, which is counter to the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine on Higher Education (adopted on July 1, 2014). Secular education in Ukraine is independent from the influ-

ence of political parties and religious organizations. It is concluded that there is a necessity of increasing the scope of academic humanitarian disciplines, which are based on ethno-cultural and spiritual heritage: philosophy, history, cultural studies, general ethics, ethnology, etc., which include ethical aspects needed for the education of humanity.

Key words: *ethics of H. Skovoroda; «skovorodynstvo»; non-canonical theology; Christian ethics; critical biblical studies.*

Постановка проблеми. Понад 70 років панування державної ідеології «наукового атеїзму» майже нічого суттєво не змінили в світогляді суспільства та його ставленні до релігії. А от ставлення держави та її офіційних інституцій до релігії з часу здобуття Україною незалежності кардинально змінилося, часом досягаючи стану повної протилежності, що виявляється в прагненні державних посадовців прилюдно демонструвати свою конфесійну належність, у якомусь гіпертрофованому змаганні в будівництві церков (хто краще, хто вище, хто в приватних володіннях, а хто навіть у приміщенні Верховної ради), у занадто демонстративному, часто нав'язливому, втручанні священників у світське життя суспільства, у створенні богословських факультетів у світських ВНЗ, у створенні релігійно-політичних партій, прикрашанні офісів іконами, свічками тощо. Виникають закономірні питання: чи зробила релігія людину кращою за понад двотисячолітнє панування християнства, яке саме себе проголосило «релігією любові»; чи вдалося йому хоча б трохи гуманізувати політику та владу, олігархів чи злочинні бандформування на Сході України? За останні двадцять років відомо кілька спроб упровадження в середню і вищу освіту богословських дисциплін, християнської етики та ін. Оскільки підручники й навчальні посібники цієї дисципліни, написані переважно вчителями-аматорами, ентузіастами, або навіть і досвідченими педагогами, мають досить суперечливий характер, виникає потреба в осмисленні доцільності цих стихійних процесів, що виникають у суспільстві як якась сучасна «мода». В цьому контексті висвітлення концепції викладання християнської етики видатного українського філософа Г. С. Сковороди може стати ключем до розв'язання доволі складних світоглядно-ідеологічних, педагогічних, суспільних, правових та інших проблем.

Аналіз досліджень і публікацій. До перших фундаментальних досліджень спадщини Г. Сковороди належить видання його творів з передмовою та за редакцією Д. Багалія «Сочинения Григория Саввича Сковороды. Юбилейное издание» (1794–1894), опубліковані в 7-му томі «Сборника Харьковского историко-филологического общества». Це видання цінне й тим, що тут вміщено «Життєпис Григорія Сковороди, складений другом його М. І. Ковалинським». Філософську спадщину й літературну творчість Г. С. Сковороди досліджували чимало сучасних науковців та письменників, серед них: Д. Чижевський, О. Мишанич, Ф. Поліщук, І. Стогній, Ю. Сурай, Н. Горбач, С. Глива, Л. Ушкалов [3], Л. Гнатюк, В. Шевчук та ін. Зокрема, проблемам його ставлення до Біблії та морально-етичним поглядам присвячені праці: Г. Верба «Ключ до християнської філософії Григорія Сковороди» (2007); В. Ісаєв, В. Левченко «Естетика та

етика Григорія Сковороди: Минуле та сучасне» (2007); Т. Чернега «Раціональне та містичне у філософії Григорія Сковороди» (2007); М. Попович «Григорій Сковорода: філософія свободи» (2008).

Серед публікацій про Сковороду особливий інтерес становлять дві праці, виразно позначені новизною. Це, насамперед, філософська монографія професора Володимира Шаяна «Григорій Сковорода – лицар святої борні», що побачила світ у Канаді (Лондон, Торонто, 1973, друге видання – Гамільтон, 1983) [9]. В. Шаян вперше розглянув життя Сковороди в світлі містичної історіософії. Цінною з погляду осмислення постаті Сковороди як філософа-віщуна (пророка) є також праця «сковородинця» В. Хитрука «Оракул духа Григорій Сковорода» [8], яку автор за жанром визначив як есей. Автор-упорядник і перекладач творів Г. Сковороди узагальнив концепції філософа й подав їх через призму споконвічної ведичної духовності індоєвропейців. Ці праці допомагають краще зрозуміти філософію природи Г. Сковороди, а отже, сягнути істинного її смислу.

Мета статті: проаналізувати концепцію Г. С. Сковороди і його програму викладання «християнського добронравія» в Харківському колегіумі та твори, пов'язані зі світоглядним та семіотичним переосмисленням Біблії як світу умовних символів, що дають ключ до розуміння сутності явищ далеко не кожному; з'ясувати, чи є вони універсальними; зробити висновки щодо доцільності/недоцільності введення конфесійно заангажованих навчальних дисциплін у світську освіту.

Виклад основного матеріалу. Етика (від грец. ἠθος – звичай) як філософська дисципліна має своїм об'єктом мораль та вивчає її місце в системі суспільних відносин, аналізує природу, внутрішню структуру моральної свідомості, досліджує моральні поняття, норми, принципи, дає визначення категорій «добра» і «зла» та ін., незалежно від апологетики тих чи інших релігійних систем [7, с.184]. Саме такий підхід до вивчення етики визнано у всьому світі як нормативний для навчальних закладів усіх рівнів освіти. Побуває думка, що етика – це своєрідна моральна філософія, в якій сама етика – це галузь знання, і моральність – її предмет. Релігійна ж етика – це конкретне богословське вчення про мораль, засноване на нормах і принципах тієї чи іншої релігії [10, с. 298]. Якщо розглядати загальну етику як поняття родові, то релігійна етика виступає по відношенню до неї як поняття видові. Релігійна ж етика, в свою чергу, поділяється на різні напрямки, наприклад: мусульманська етика, юдейська етика, дохристиянська чи постхристиянська (язичницька) етика та ін., які можуть вивчатися у межах як релігійної, так і в межах загальної етики, як окремі її компоненти.

У XVIII ст. християнська етика була обов'язковою дисципліною в усіх навчальних закладах, оскільки християнство мало статус державної релігії. У 1766 р. після кількох невдалих спроб викладання, що сталися внаслідок розбіжностей у поглядах Григорія Савича Сковорода з церковною владою, філософ отримав запрошення від губернатора Щербиніна Є. О. викладати в Харківському колегіумі дисципліну «основи християнської доброчинності». Звичайно, так називався курс, і Г. Сковорода із властивим йому завзяттям узявся до написання програми під назвою «Вхідні двері до християнської доброчинності для молодого шляхетства Харківської губернії». Терміном «вхідні двері» філософ позначав те, що ми зазвичай називаємо вступом (рос. «начальная дверь»). Тобто він сам не вбачав у своїй роботі якогось фундаментального підручника, а лише начерк програми, чи може короткий конспект. Біограф Сковорода, його учень М. Ковалінський залишив згадку про конфлікт філософа з білгородським єпископом, який обурився змістом посібника, виявивши, що його зміст не відповідає офіційно прийнятим програмам і доручив спитати, «чому він подав науку християнської етики іншим способом від звичайного? Сковорода відповів, що дворянство різниться одягом від народної черні і монахів. Чому не повинно воно мати і різних понять про те, що потрібно йому знати в житті. Чи так само, – продовжував він свою оповідь, – панове, розуміє, і прочитає Бога пастух свиней і хлібороб, як його міністр, вождь воїнів, начальник города? Подібні і дворянству, чи ж личить мати такі самі думки про Бога, як в монастирських уставах і шкільних лекціях? Після цієї відповіді всі замовкли» [9, с. 42]. Оскільки курс було розцінено як "неканонічне богослов'я", Г. Сковорода, як відомо, відмовився від посади викладача.

В. Шаян вперше вказав на недооцінену дослідниками глибоку думку філософа про «становий релятивізм етичних і філософсько-релігійних понять» [9, с. 42]. Що ж було в цій невеличкій праці (навіть не конспекті лекцій, а лише начерку програми в сучасному розумінні) таке, що його не пропустила церковна цензура? Щоб з'ясувати це, нам необхідно насамперед, усвідомити, що філософська думка Г. Сковорода має особливу, властиву лише бароковому мисленню, побудову речень, синтаксичних конструкцій, мовних періодів, які швидше нагадують своєрідну ритмічно організовану прозу, певно ближчу до жанру есею, ніж до академічного (чи схоластичного) типу викладу. Справді, деякі думки філософа досі залишаються глибоко завуальованими цією особливістю його мовного стилю. Треба пам'ятати, що Г. Сковорода є останнім представником давньої книжної української мови, яку мовознавець П. Плющ визначив як мову «українського бароко з її обома полюсами – церковнослов'янщиною української редакції та народною мовою» [2, с. 111]. Чи не тому праці Сковорода, незважаючи на досить широку наукову рефлексію, яка складає сотні досліджень про нього і його творчість, досі невичерпані. Ні філософи, ні літературознавці, ні християнські священики, ні язичницькі мислителі ще цілком не оволоділи спадщиною цього великого мислителя духу. В. Шаян слушно писав, що «доба вивчення Сковорода що лиш зачалася» [9, с. 109].

Курс "катехізису" Г. Сковорода починався короткою афористичною молитвою: «Хвала блаженному Богові, що потрібне зробив неважким, а важке непотрібним» [4, т. I, с. 140]. Ця молитва аж ніяк не християнська і не біблійна – ця думка належить етиці Епікура, філософію якого Г. Сковорода дуже шанував і повторював у різних своїх творах. У 30-й пісні «Саду Божественних пісень» Сковорода ототожнює Епікура з Христом: «Жив отак ув Афінах, жив отак у Палестині Епікур – Христос» [4, т. I, с. 81]. Це порівняння у Г. Сковорода аж ніяк не випадкове. Хоча євангельський Христос провадив життя далеко не подібне (а часом і протилежне) до життя давньогрецького філософа, все ж, враховуючи той пістет та ідеалізацію, яких надала Ісусу церква в очах народу, стає цілком зрозумілим такий поетичний прийом. Епікур же для Г. Сковорода – алегоричний образ праведного життя, головна сутність якого: зберігати веселість, доброзичливість до людей, не шкодувати за тим, чого нема, не журитися, бо життя надто коротке, щоб провести його в печалі. Таким, власне був і сам Г. Сковорода. Зрозуміло, що для церкви таке ототожнення язичницького філософа з Сином Божим виглядало злочинною «ерессю».

Сковородинська етика щастя: «Немає солодшого для людини і немає потрібнішого, як щастя; немає й легшого за це. Хвала ж блаженному Богові!» Тих, хто хоче бути щасливим, філософ застерігає, де не можна шукати щастя: 2Не шукай щастя за морем, не проси його в людини, не мандруй планетами, не тягайся палацами, не плазуй земною кулею, не блукай Єрусалимами...» [4, т. I, с. 140]. Далі він доводить це твердження блискучою антитезою: якщо за золото можна придбати чимало всіякого майна, то щастя не придбаєш ні за яке золото, бо воно дається "задурно" (безкоштовно). Що ж це таке? Філософ відповідає: «Повітря і сонце завжди з тобою, завжди і дурно, а все, що біжить від тебе геть, знай, – чуже, й не вважай його за своє, все те чудне і зайве» [4, т. I, с. 140]. Яка чудова антитеза самій християнській етиці, що нав'язує людині "благодать-аскезу" як найвищу заслугу перед Богом, мучеництво й страждання як зверхність над етикою щастя. Натомість в етиці Сковорода немає принизливого упокорення долі, плазування людини-раба перед Богом-рабовласником. Навпаки – він пропонує полюбити в собі те, що дано Богом, пізнати самого себе для того, щоб жити згідно зі своїм власним еством (знайти «сродну працю»). Тоді людині не потрібно «блукати» чужими Єрусалимами, а легше знаходити Бога в своїй рідній землі, в своєму народві, своїй власній душі: «те, що любе й потрібне, єдине скрізь і завжди» [4, т. I, с. 141].

Дотичним до «Вхідних дверей християнської благочинності» є твір Г. Сковорода «2-га вступна проповідь до того ж курсу» (хоча іноді її вважають вступом до цього курсу, а дехто схильний відносити її до самого курсу як складову частину). Тут виведено алегоричний образ «безумного Сомнаса» (книжника), який «шукав людину по цей бік Йордану», йдеться саме про пошуки ідеальної людини (в християнському розумінні – Христа). Філософ співчуває книжнику, а разом з ним і тим, хто шукатиме істину «по той бік». Григорій Сковорода пише: «Нещасний книжник! Читав пророків, шукав людину, а натрапив на мертво-

го і сам з ним пропав» [4, т. I, с. 136]. Далі мислитель будує свою працю так, щоб читач зрозумів, що Біблія – «це не край спочинку», в якому шукають істини: «Чи ти бачиш, що вони роблять! Це великі гидоти, що Ізраїлів дім робить тут, щоб віддалитися від Моєї святині. О беззаконне "тут"! Що ти наробило? Відвело ти нас від живого чоловіка<...>"Ви шукаєте Розп'ятого? Він воскрес, нема Його тут"! "Скажи, змилосьердсья, де він"? "Немає його у царстві цих мертвих; він завжди живий; там його шукайте» [4, т. I, с. 136].

По різному можна трактувати ці сквородинські діалоги. Якщо пересічний християнин і «проковтне» знайомі йому біблійні терміни й персонажі, то язичник або атеїст прочитає їхній смисл абсолютно протилежно. Чи не в цьому й полягає феномен філософського генія Г.Сковороди, що вміє він подавати поживу для роздумів, спонукає до аналізу символу? Спадає на думку й аналогія з драми Лесі Українки «Руфін і Прісцила»: «всі вони вступили в тую секту, в те мертвоту християнство». Отже, головна думка – не шукай життя серед мертвих. Бо воно лише там, де сонце, тепло, світло, вода, рослинність, земля, на якій власне і розгортається життя людини, вибудовується її щастя. Сковорода неодноразово «пробуджує» й самих мешканців Єрусалима, Сіону, Ізраїлю: «Ти лиш намагайся, щоб із твоєї фальшивої землі блиснула правда Божа. Молися, щоб тобі випав той третій день, у котрий земля Богом підійме трав'янисті рослини. Хіба думаєш, що лиш твоя одна земля, а інша у ній бути не може? Так залишайся ж тут при твоїй, їж її, якщо думаєш, що у Господа немає ні своєї землі, ні плоті, ні крові, ні кісток, нічого» [4, т. I, с. 138]. Справжню істину не вмістити в тисячі книг, отже не можна знайти її в одній книзі під назвою Біблія, написаній давно й далеко від нашої землі, чужим народом, з іншим менталітетом, з іншою вірою, іншим звичаєм, іншою метою: «забуваючи закон Божий і змішавши з брудом людським воєдино. <...> Так ви ради передання вашого знівечили Боже Слово (Закон). Все те є переказ, що не Божий закон» [4, т. I, с. 149]. Спостерігаючи цей абсурд, нав'язаний "усьому прогресивному людству" в якості зразка для наслідування, чи міг Г. Сковорода висловлюватися ясніше? Його поетичний геній обрав езопівську мову. Та часто, незважаючи на це, його акценти ставали очевидними, й не раз філософ потерпав від підступів і переслідувань «стовпів» церковних. Однак, Сковорода залишився незворушним і силою своєї ясної думки, своєї природної людської (вона ж водночас і Божа!) правди переміг тлінне, ставши «оракулом духа» (вислів В. Хитрука) [8].

Як же філософ розумів Бога і як передав це поняття в категоріях своєї етики? «Весь світ складається з двох натур: одна видима, друга – невидима. Видима натура зветься твар (творіння), а невидима – Бог. Ця невидима натура, чи Бог, усю твар пронизує й утримує; скрізь завжди був, є і буде» [4, т. I, с. 141]. Ця концепція аж ніяк не належить християнству. Більше того – вона абсолютно суперечить християнству, для якого Бог одиничний, трансцендентний, надприродний, андротейстичний, «страшний і задрісний» і т. под. Сковорода по-суті подає античну (язичницьку) концепцію Бога: «у стародавніх Бог звався розум всесвітній. Йому в них були різні імена: натура, буття

речей, вічність, час, доля, необхідність, фортуна та ін.» [4, т. I, с. 142]. Бог у Сковороди цілком іманентний: «Віруймо, що Бог є в людським тілі. Є справжній він у тілі нашім видимім, неречовинний в речовиннім, вічний у тліннім, один в кожному з нас і цілий в кожному. Бог у тілі, і тіло в Бозі, але не тіло Богом, ані Бог тілом» (тут виокремлення курсивом авт. статті – Г.Л.) [9, ст. 61; 4, т. I, с. 176–177]. Отже, божественне, на думку філософа, присутнє в нас самих, розкривається нам зсередини нашого власного світосприйняття, як щось внутрішнє, притаманне нам витоково з самого початку – це абсолютно язичницька концепція Бога. Якщо античного Бога (Богиню) можна пізнати в самому собі, розкрити їх як Закони природи, полюбити як свого батька (матір), то християнський Бог непізнаний, недосяжний, а отже в нього треба тільки вірити, підкорятися йому як караючому судді, боятися його (за євангеліями, Ісус постійно застерігає своїх послідовників: «Майте страх Божий!»). Відносини язичника з Богом – родинні, поважні, відносини християнина з Богом – рабські, принизливі. Між цими двома світоглядами – онтологічна прірва: чи міг прадавній мешканець України, вільний хлібороб, вірянин-сонцеклонник добровільно віддати свій дух і тіло в рабство до чужинського Бога-рабовласника? Саме тому християнство в Україні завжди трималося на компромісі віри в Бога (етнічному базисі) і зовнішньому визнанні церковної ідеології (біблійної надбудови).

Для Г. Сковороди Бог був духом, який живе в кожній людині, тому поклоніння йому, на думку філософа, є самопізнанням. Бог для Сковороди – «дбайливий батько, що сам є буттям кожному творінню. Сам надихає, годує, розпоряджує, лагодить, захищає і за своєю-таки волею, яка зветься всезагальним законом чи статутом, знову перетворює в грубу матерію чи болото, а ми те звемо смертю» [4, т. I, с. 142–143]. Г. Сковорода був певен, що кожен народ творить Бога за власним розумінням: «а єврейські мудреці уподібноли його гончареві» [4, т. I, с. 143]. Саме такий образ божий подає Біблія: адже Єгова (він же Яхве) ліпить Адама з глини, отже, він – гончар (така протонародна поетична логіка Сковороди насправді ніби відслонене завісу над єврейським Богом). Біблійні ж оповіді Сковорода не вважав святим письмом, а лише символічними оповіданнями. Ісус Христос для Сковороди – не іпостась Бога (Син Божий), він лише умовний символ, що несе деяку «мудрість» для пересічних людей.

Окремі релігієзнавці вважають Г. С. Сковороду засновником своєрідної релігійної течії, яку умовно називають «сковородинством» [10, с. 330]. В Україні здавна існували й нині існують як невеликі громади, так і окремі послідовники Г. Сковороди. Сковородинцями були, в певному розумінні, і Тарас Шевченко, і Володимир Шаян. Сковородинці є й серед сучасних письменників, шанувальників філософа, наприклад, Василь Хитрук, який в перші роки незалежності України на громадських засадах організував самодіяльну академію ім. Г. Сковороди, де київська інтелігенція вивчала його філософію та ін.

Суто українське народне розуміння Бога як всеохопної, пронизуючої все суще Сили, розлитої в природі, увібрав у себе Сковорода з молоком матері. Звідси й довільна інтерпретація християнської (на-

справді народної) етики Г. Сковороди. Розмірковуючи про Декалог (глава «Про Десятислів'я»), філософ мало уваги акцентує на тому, що подає сама Біблія. Це лише деякі начерки, окремі з них навіть не розкриті (не вбивай, не чини перелюбу, не кради), тільки позначені відповідними заголовками. Очевидно, що ця праця не готувалася до друку, й була просто залишена автором. Вдруге Сковорода її переглянув через 14 років, зробив незначні правки та знову облишив, оскільки викладання цього курсу не відбулося, й сам автор не вбачав у ньому потреби.

Однак духовний пошук істини Г. Сковородою тривав усе життя. Пошук його в межах Біблії закінчився прозрінням – шукаючи в Біблії власної природної правди, в кінці життя, так і не знайшовши її, він назвав Біблію «птопом зміїним». І не дивно, що деякі дослідники «забувають» про його праці «Ікона Алквіадська: Ізраїльський Змії» (1776) [5] та «Діалог. Потоп Зміїний» (1791, опублікований лише через 120 років після написання) [6], бо їх доцільно віднести саме до галузі критичного біблієзнавства, що за панування християнства як єдиної офіційної державної релігії Російської імперії було немислимо. Цікаво, що російська наукова думка досі подає Г. Сковороду як «русского философа-богослова» (визнаючи, до речі, що він був двоюрідним прадідом російського філософа В. Соловйова).

У поетичній спадщині Сковороди є афоризм: «Чорну книгу світ читає, ми ж Книгу Світла відкривасм!» [8, с. 4]. Дослідник філософії Сковороди В. Шаян вважав твір «Зміїн Потоп» його духовним апогеем: «Тут повністю Сковорода визволяється від впливу Біблії і усвідомлює собі її сутність. Говорить у ньому Нетлінний дух із Душею. В цьому найбільш продуховленому творі Сковорода немов підсумовує всі свої міркування про Біблію і подає їх завершений синтез. Біблія це – потоп Змія, що заливає всю землю блювотинням своєї брехливості. Цілу землю затоплюють ці води безпощадно і тільки небагато людей вирятувалося від цього потопу. Зміїн Потоп, Ноїв, Божий і Біблія – це те саме. О, Душе моя, знай, що читати Біблію і перелічувати його (Змія) брехні – це те саме» [9, с. 69].

В останньому творі Г. Сковороди Біблія, докладно проаналізована, постає як джерело вузько етнічних давньоєврейських забобонів, нав'язаних всьому людству під виглядом світової релігії християнства: «Біблія є маленький богоподібний світ або світик. Світобудова торкається до одного нього, а не до великого, створіннями заселеного світу. Мойсей, ревнуючи священикам єгипетським, зібрав в одну громаду небесні та земні створіння і, додавши рід благочестивих предків своїх, зліпив «Книгу Буття», тобто світобудови... Це примусило думати, що світ створений 7000 років тому»; «Цей семиголовий дракон (Біблія), вибльовуючи водоспади гірких вод, усю свою земну кулю покрив забобонами»; «Обпившись цих дріжджів, марновір бенкетує і козлоголосить, проголошуючи ворогами і еретиками всіх, хто з ним не погоджується» [5, с. 266]. В «Іконі Алквіадській» Сковорода підбив підсумок: «Правильне слово, що цар і суддя ізраїльський, а християнський Бог є Біблія... Та цей Бог наш спершу на єврейський, потім на християнський рід незліченні й жахливі навів забобонів паводки. Із забобонів народилися нісенітниця, секти, супереч-

ки, ворожнечі міжусобні й дивні, рукопашні й словесні війни, дитячі страхи тощо. Немає більш жовчного й твердішого марновірства...» [5, с. 266].

Ні для кого не є таємницею, що кожен народ виробляє свої власні морально-етичні правила спілкування з власним Богом (чи Богами). Визнаючи це як закономірність поліетнічного і полікультурного світу, навряд чи правомірно нав'язувати народам єдині настанови для всіх з претензією на їхню універсальність. Та, однак, визнаючи факт міжкультурного і міжконфесійного співіснування у світі, необхідно визнати й факт наявності в біблійній етиці релігійної нетерпимості, ненависті до «інших», «іноплеменних» народів, яку сьогодні важко приховати, чи завуальювати під поетичними метафорами або філософськими «іносказаннями». Вершиною цинізму біблійної етики було й залишається зверхнє ставлення її авторів до всіх інших народів [Біблія: 5М. 14:21]. Коментарі, здається, були б зайві, якби не одна обставина: Біблія досі вважається святим письмом для кількох релігій (юдаїзм, християнство, іслам). Тобто, якщо для пересічних читачів біблійні афоризми – лише літературні метафори, то для вірян – це керівництво до дії.

Український філософ Григорій Сковорода розумів Бога не за біблійним писанням, яке він, безперечно, знав краще від будь-якого пересічного вірянина, не за християнськими догматичними нормами, а по-народному. Такий світогляд в Україні залишився нам у спадок від далекої ще передхристиянської релігійної культури наших предків. Оскільки Бога уявляли як «прародителя», Отця небесного, а Землю як матір-годувальницю, то праукраїнці вважали себе дітьми й онуками Бога Сонця і Матінки Землі. Сковорода знав, що «біблійний світогляд» не тотожний світогляду «народного християнства», що ціле тисячоліття християнсько-язичницький синкретизм був своєрідним компромісом між накинутою згори ідеологічною надбудовою і власним традиційним духовним базисом. Звідси й розбіжність етичних доктрин, які проповідувала церква, і тих глибоко народних уявлень про людські стосунки, моральні закони, правила поведінки, які були притаманні українському народові споконвічно.

Наступне, на що необхідно звернути нашу увагу, це зв'язок даної теми з сучасністю. А саме: спробу введення до системи освіти предмета «християнська етика», які вже були втілені в кількох вишах і значній частині середніх навчальних закладів, особливо в західних областях України. По-перше, ці проблеми дуже мало дискутувалися в суспільстві (за винятком хіба що хаотичних публічних виступів прихильників цієї ідеї). По-друге, досі не приділено належної уваги до аргументації науковців, наприклад, фахівців з Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України ім. Г. С. Сковороди, які відстоюють думку про неприпустимість богословських курсів у світських навчальних закладах. Пропонується збільшити кількість навчальних годин на гуманітарні курси філософії, релігієзнавства, культурології, загальної етики, які останнім часом катастрофічно скорочують. Така освітянська політика – є курсом на дегуманізацію суспільства. Враховуючи аргументи науковців щодо недоцільності такого курсу в школі, прихильники евангелізації українського суспільства вже висунули компромісний варіант предмета під назвою «Хрис-

тиянська етика в українській культурі», мовляв, тут йтиметься про культуру, а не про клерикальну етику. Тенденційність уведення в навчальний процес окремої дисципліни на догоду конфесійно заангажованій частині суспільства очевидна, а з огляду на Конституцію України, таке нововведення є порушенням закону. Нагадаємо, що Стаття 35 гарантує: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. <...> Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова» [1]. Отже, богословська етика конкретних віровчень має право вивчатися лише у межах конкретних церков, релігійних общин, якщо буде на те воля батьків, які за власним бажанням віддадуть своїх дітей до спеціальних недільних чи інших релігійних шкіл. Та навіть у такому випадку неодмінно постане питання, чи не суперечить це волі самих дітей? Вже маємо численні факти релігійної дискримінації дітей у школах як з боку вчителів, так і з боку їхніх однолітків. Уведення цієї дисципліни до навчальних програм світських ВНЗ та загальноосвітніх шкіл суперечить Конституції України та Закону України про вищу освіту (прийнятому 1 липня 2014 р.). Натомість доречніше збільшити навчальний обсяг годин для гуманітарних дисциплін, які б спиралися на власну етнокультурну й духовну спадщину: філософія, історія, культурологія, загальна етика, народознавство та ін., які містять у собі етичні аспекти, необхідні для виховання людяності.

Висновки.

1. Релігієзнавчий аналіз концепції викладання «християнського добронравія» Григорія Сковороди у Харківському колегіумі дає змогу визначити її не як «християнську етику», а швидше як українське народне вчення про моральність.

2. Г. Сковорода не вбачав у Біблії ні «закону для виконання», ні «святого письма», ні «істини в останній інстанції»; вважаючи Біблію книгою прихованих символів і смислів, він намагався висвітлювати істинний зміст цього вузькоетнічного документа, який не має нічого універсального.

3. Україна нині є багатонаціональною й поліконфесійною державою, що в непростий історичний час, як ніколи потребує єдності; за таких обставин впровадження християнської етики в навчальні програми може зіграти провокаційну роль.

4. Християнська етика в дошкільних, шкільних та вузівських освітньо-професійних комплексах має всі ознаки зовнішнього втручання у психіку дітей, учнів та студентів як нав'язування релігійного світогляду і способу життя.

5. Богословську етику конкретних віровчень доцільно вивчати лише у спеціальних недільних школах, якщо це не суперечить волевиявленню самих учнів (тобто не порушує права дитини).

6. Релігійна етика (різних конфесій) під світським кутом зору має розглядатися в курсах загального релігієзнавства та соціології релігії за умови відповідного збільшення кількості навчальних годин.

7. Доцільно в системі освіти віднайти такі засоби виховання людяності, які б спиралися на власну етнокультурну й духовну спадщину: народознавство, етнопедагогіка, козацька педагогіка, етика, етикет, екологія та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Плющ П. П. Історія української літературної мови / П. Плющ. – К., 1977.
3. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / Григорій Сковорода; [За ред. проф. Л. Ушкалова]. – Харків – Едмонтон – Торонто : Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. – 1400 с.
4. Сковорода Г. С. Вступні двері до християнської добронравності / Григорій Сковорода // Сковорода Г. Твори у 2-х томах. – К. : Обереги, 2005. – Т. 1, с. 140–150, 481–482.
5. Сковорода Г. Книжечка, що називається Silenus Alciviaddis, тобто Ікона Алківіадська / Григорій Сковорода // Антологія християнства. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – С. 265–276.
6. Сковорода Г. Діалог. Потоп Зміїний / Григорій Сковорода // Антологія християнства. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – С. 277–287.
7. Філософський словник // Головна ред. УРЕ. – К., 1986.
8. Хитрук В. Оракул духа – Григорій Сковорода/ Василь Хитрук. – К. – Х. – Херсон, 2010.
9. Шаян В. Григорій Сковорода – лицар Святої борні/ Володимир Шаян. – Лондон, Торонто, 1973.
10. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства/ Валентина Шевченко. – К. : Наукова думка, 2004.

Рецензенти:

Осипов А. О., д-р філос. наук, професор;
Лубський В. І., д-р філос. наук, професор.

© Лозко Г. С., 2016

Дата надходження статті до редколегії 30.05.2016